

Zájmové skupiny a organizované zájmy - definice, geneze, vymezení a typologie zájmových skupin

Problémem studia organizovaných zájmů je nesjednocená terminologie (zájem, organizované zájmy, zájmové skupiny, nátlakové skupiny, svazy, sdružení, spolky, hnutí).

Definice zájmové skupiny, organizovaného zájmu (více viz text Definice zájmových skupin):

Organizace je spojením osob (nebo skupin), spolupracujících na základě dělby práce a specializace. Přítomen moment záměru o dosažení cíle, dlouhodobost, mechanismy, sloužící k reprodukci.

Zájem: (Ulrich von Alemann)

3 dimenze- *individuální*- souvisí s uspokojováním potřeb

materiální- co nejvýhodnější uspokojení potřeb v interakci s druhými

ideová- ospravedlnění potřeby v interakci s druhými.

Problémové body: 1. Vznášení požadavků na druhé jako definiční kritérium zájmové skupiny (dynamické pojetí, znamenající, že každá formální skupina se může stát za určitých podmínek zájmovou skupinou)

2. Politické působení jako definiční znak zájmové skupiny

3. Ovlivňování politiky jako definiční znak zájmové skupiny

4. Míra organizovanosti a institucionalizace skupiny jako definiční znak z.s.

5. Nepolitická sdružení a jejich schopnost ovlivňovat politiku

Adekvátní definice z.s. jsou tak obvykle ty, které spíše zdůrazňují organizační aspekty z.s. před funkcionálními.

Alemannova definice:

Zájmové skupiny jsou dobrovolně utvářené sociální jednotky s určitými cíli a určitým –na dělbu práce spočívajícím- vnitřním členěním, které se snaží uskutečnit individuální, materiální či ideové zájmy ve smyslu potřeb, užitku a ospravedlnění, přičemž to dělají uvnitř sociální jednotky a/nebo vůči jiným skupinám, organizacím či institucím.

S názorem, že pomocí organizace (zkolektivnění) původně individuálního zájmu dochází k jeho 100% translaci, polemizuje zejména americký ekonom **Mancur Olson** ve své práci **The Logic of Collective Action**. Olson analyzuje situace, v nichž má být předmětem kolektivní akce produkce společných statků (common goods), z jejichž rozdělení nemůže být žádný člen skupiny jednoduše vyloučen (příklad- akce za zrušení spalovny odpadů- je-li spalovna zrušena, nemůže být nikdo vyloučen z konzumace čistšího vzduchu). Podle Olsona společně s tím, jak stoupá počet jedinců, kteří se (formálně) organizují k prosazení nějakého zájmu, klesá schopnost takové skupiny účinně svůj zájem prosazovat. Olson tvrdí, že ve velkých skupinách (odborníky) klesá ochota jednotlivců participovat na kolektivní akci, neboť racionálním chováním je v takovém případě pouze participace na zisku, který vznikne kolektivní akcí ostatních členů skupiny a z něhož ti, kdo na kolektivní akci neparticipovali, nemohou být vyloučeni. K tomu, aby velké skupiny byly schopné prosazovat svůj zájem, je

nutné používat speciálních dodatečných pobídek (*by-product* odměny, tresty), nesouvisejících se samotným zájmem, který má být prosazován. Existence dodatečného produktu prosazování zájmu dále znejasňuje, není výjimkou, že jeho produkce se stává hlavním účelem existence skupiny. Jiná je situace v případě malých skupin s úzce vymezeným zájmem, v nichž je snadná kontrola toho, kdo jak přispívá k prosazení zájmu, jakož i kontrola toho, jakým způsobem je zisk rozdělován. Často zde existuje osoba nebo skupina osob, pro níž zisky z kolektivní akce převyšují kompletní náklady této akce, pak skupina svůj zájem skutečně účinně prosazuje, ale dochází k exploataci malých velkými. Nejpravděpodobnější je prosazení zájmu u malých skupiny, které si dělí zisk, přesahující náklady, rovnoměrně.

Olsonova teorie neznamena popření nutnosti zkoumání zájmových skupin, jako spíše rozšíření předmětu jejich zkoumání, protože zdůraznila nutnost zkoumání vnitřních **organizačních aspektů** zájmových skupin.

Geneze zájmových skupin

Obvykle se tvrdí, že zájmové skupiny jsou produktem moderní společnosti, zmasovění, znásobení sociálních vztahů, peněžní ekonomiky, vytváření společnosti svobodných občanů. To platí z kvantitativního hlediska, někteří historici či politologové (např. Jürgen Weber, Klaus von Beyme nebo Robert Putnam) však poznamenávají, že zájmové skupiny měly své organizační i funkcionální ekvivalenty i v předindustriální době.

Typickým příkladem jsou **cechy**- profesní organizace, i stavovské rýsy (komora). Nejvíce se rozvinuly v italských městských státech mezi 13.-15. st. S dělbou práce se zmnožují, snaží se získat podíl na politické moci (Milán, Florencie), politická práva měli jen členové cechů, možnost přístupu do cechů byla relativně neomezená. Města se snažila psát si své ústavy, které strukturou a obsahem vycházely z podobných dokumentů, které měly cechy.

Podle Roberta Putnama vedly rozdíly v cechovní struktuře (horizontální a vertikální vztahy, pravidelnost a stálost interakcí) k rozdílné politické kultuře (demonstruje na příkladu Severní a Jižní Itálie).

Cechy se rozvíjí koncem 13.st. i ve střední Evropě (předtím podléhala kontrola řemesel konšelům), jejich charakter je jiný- mají přísně hierarchickou strukturu, přístup do nich je komplikovaný (vstupní poplatky, zkoušky). Cechy měly spíše obrannou povahu, neusilovaly o širší politickou moc navenek, jako spíše o možnost upravovat si záležitosti v rámci daného odvětví (cechmistr měl soudní pravomoc ve věci sporů v rámci cechu). Již v této době se objevují pokusy držitelů politické autority omezit možnost organizace u určitých profesí (apatykáři). Jedním z úkolů cechu byla i redistribuce statků mezi členy cechu. S tím, jak se zvyšovaly bariéry pro vstup do cechů, vznikají i organizace, mající hájit zájem nepriviligovaných nečlenů cechu (společenstva tovaryšů) prostřednictvím vyjednávání s cechy. Tyto kvaziodborové organizace jsou násilně potlačeny během 16. st. Kompletní portfolio zájmových skupin se však skutečně rozvinulo až s nástupem moderní společnosti.

Za zakladatele teorie zájmových skupin je v politologii považován zakladatel amerického pluralismu A. F. Bentley (1. polovina 20. století), ačkoliv analýza sdružování je mnohem starší (např. u Tocquevilla), který byl následně rozpracován D. Trumanem (klasická pluralistická teorie). V Evropě byl Trumanův *pluralismus* jako model zprostředkování zájmů podroben na základě studia některých historických režimů (Španělsko, Portugalsko, Petainovská Francie) i demokratických politických systémů (Švédsko) kritice pro svou nerealističnost a jako prosazuje se *neokorporativismus* jako alternativní paradigma vztahu mezi státem a zájmovými skupinami. Diskutovanou otázkou rovněž je, zda neokorporativismus představuje alternativu vzhledem k pluralismu nebo (dokonce) k pluralitní demokracii.

Vnitřní charakteristika skupin

Zájmové skupiny se liší cíli a velikostí, ve všech je přítomná vnitřní dynamika, jejímiž důležitými proměnnými jsou vedení, soudržnost skupiny a struktura skupiny.

Zájem o **vedení (leadership)** skupiny byl podpořen poté, co se ukázala neudržitelnost klasických pluralistických teorií zájmových skupin, které přiznávaly vedení zejména administrátorskou úlohu. Výzkumné otázky se postupně obrací ke zkoumání prostředků a způsobů, jakými vedení skupiny skupinu kontroluje (nakládání s finančními prostředky, kontrola stanov sdružení a orgánů sdružení, kontrola agendy sdružení, komunikace mezi vedením a členstvem, procedura volby vedení sdružení.) a k roli vedení sdružení při aktivitách skupiny, které nesouvisí s původním zájmem sdružení,

Analýza reprodukce **soudržnosti (cohesion)** skupiny jako jednoho z hlavních úkolů vedení sdružení zkoumá např. přístup skupiny k tématům, která by ji potenciálně rozdělovala, problém opozice uvnitř skupiny, problémy překrývajícího se členství v různých skupinách, analýzu aktivit, které skupina vyvíjí k zachování koheze, soudržnosti skupiny vzhledem k množství témat, které prosazuje atd.

Struktura (structure) zájmové skupiny je určena řadou vnějších i vnitřních faktorů, např. povahou politického systému, v němž působí, povahou zájmu, který prosazují. Obecně se dělí na *unitární a decentralizovanou (federální)*. Zejména ve skupinách, u níž neexistují velké regionální diference (zubní laboranti) lze předpokládat unitární strukturu, v níž členové zodpovídají přímo celostátnímu vedení. Federální struktura je typická tam, kde se liší zájmy regionálně, pak je mezi členy a vedením ještě zprostředkující článek (typicky regionální rada).

Strategie zájmových skupin

Heinemann rozlišuje 4 základní oblasti prosazování zájmu, - přístup, aktivity směrem k veřejnosti, přímé kontakty s vykonavateli rozhodnutí a přímou akci:

1. **Přístup (vstup, zahrnutí)**- Získat přístup k těm, kdo vytvářejí politická rozhodnutí, ovlivňující danou skupinu, je základním úkolem, problémem i příležitostí pro každou zájmovou skupinu. Již samotné určení bodu, v němž se rozhoduje (vláda, výbor parlamentu, politická strana, odbor na ministerstvu), představuje nesamozřejmou operaci a liší se podle konkrétního zájmu a státu. Následuje kontaktování uzlu, v němž se rozhoduje a následně ovlivňování rozhodnutí. Z analytického hlediska do této kategorie spadá i popis skupin s privilegovaným (nebo neprivilegovaným přístupem)
2. **Kontakty s veřejností** mají za cíl vytvořit takovou atmosféru, která by usnadnila přístup k vykonavatelům politických rozhodnutí. Děje se tak prostřednictvím ospravedlnování skupiny (ideová složka zájmu) v médiích či pomocí lokálních členů sdružení. V ideálním případě má zájmová skupina síť aktivistů, kteří jsou schopni v rámci určité politicko-administrativní jednotky trvale nebo nárazově ovlivňovat mínění veřejnosti.
3. **Kontakty s vykonavateli politických rozhodnutí** nemusí souviset pouze s postatou zájmu, který je prosazován, mohou zahrnovat např. politickou podporu vykonavatele rozhodnutí ve volbách (často rozhoduje rychlost, s jakou se zájmová skupina k vykonavateli rozhodnutí připojí). Důležitou složkou kontaktů je lobování, jehož úspěšnost závisí zejména na postavení dané skupiny ve společnosti a množství zdrojů, kterými disponuje. Zdroje mají materiální i nemateriální povahu, mezi nemateriální zdroje patří např.

schopnost expertizy a nabídka této expertizy vykonavatelům politických rozhodnutí.

4. **Přímá (veřejná) akce** je prostředkem, jak ovlivnit veřejné mínění (a následně politické rozhodnutí) v případě, kdy skupina nemá dostatečný přístup běžnými prostředky, zejména lobováním. Typickými prostředky jsou demonstrace, stávky, blokády, případně politické násilí.

Typologie zájmových skupin

Není překvapivé, že v momentě, kdy existuje řada znaků, které nějak odlišují jednotlivé zájmové skupiny (přičemž neexistuje jeden dominantní rozlišovací znak), existuje i řada typologií zájmových skupin.

Míra institucionalizace, typologie W.P. Shiveliho:

1. *Anomické zájmové skupiny*- nemají pevnou strukturu, vznikají náhodně, nemají plně saturované formy nátlaku, obvykle volí pouze přímou akci (vzpoury, nepokoje), přesto mohou za určitých podmínek ovlivnit politická rozhodnutí
2. *Kvaziskupiny*- nejde o sdružený zájem, nýbrž o určitý segment populace, sociální kategorie lidí (např. rodiny s dětmi)
3. *Institucionální zájmové skupiny*- vznikají na základě jiných cílů než ovlivňovat rozhodnutí vykonavatelů politické autority (armáda)
4. *Sdružené (pravé) zájmové skupiny*- vznikají primárně s cílem obhajovat určité zájmy (odborní). Je sporné, zda redukovat problematiku zájmových skupin pouze na tento typ.

Typologie Jeana Blondela- Podle Blondela se zájmové skupiny dají zařadit na kontinuu podle toho, nakolik jsou založeny na komunitních vazbách (*communal*) a/nebo na svobodném rozhodnutí občanů sdružovat se (*associational*)

Blondel rozlišuje 4 základní typy:

1. *zvykové (customary) skupiny* – kasta, kmen, rodina- založeny na osobních vazbách, na pomezí stojí církve a sociální řády
2. *institucionální skupiny*- řadí se sem např. byrokracie nebo armáda, své zájmy artikuluje uvnitř vlády
3. *ochranné (protective) skupiny*- používá se i označení sektorové nebo funkcionální skupiny, jejich cílem je ochraňovat materiální zájmy určitého sektoru obyvatelstva. Typickým příkladem odborníků. Ochranné skupiny nejčastěji bývají řazeny do kategorie nátlakových, ačkoliv nátlak je pouze jednou z forem jejich činnosti.
4. *skupiny sdíleného přesvědčení (promotional)*- spojují jedince s podobnými postoji, zájmy, životním stylem, za určitých podmínek vznášejí požadavky na vládu (např. ochránci přírody).

Další dělení:

Cíle: ochranné skupiny (a group of) x skupiny sdíleného přesvědčení (a group for)

Podpora: uzavřená (např. lékařská komora) x otevřená (bezbariérový přístup- Greenpeace)

Status: Zahrnuté (insider) skupiny – jsou často konzultovány vykonavatelé politické autority x vyloučené (outsider) skupiny- nejsou automaticky součástí rozhodovacího procesu

Typ odměn: kolektivní (získávají i nečlenové skupiny) x selektivní (pouze členové skupiny)

Funkce zájmu v ekonomické struktuře: zájmy společností (*corporate*), produkujících statky a služby x zájmy konzumentů (*attitude*)- zájmy skupin, které statky a služby spotřebovávají.

Existují i skupiny, které zcela nezapadají do zmíněných typologií, např. geografické zájmové skupiny, reprezentující zájmy určitého oblasti či regionu. Speciálním případem jsou pak sociální hnutí, politické strany a média.